

УДК 340.131

У.Б. АНДРУСІВ, С.Є. ФЕДИК

Уляна Богданівна Андрусів, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID 0000-0003-2300-5114

Сергій Євгенович Федик, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Львівського державного університету внутрішніх справ

ЕЛЕМЕНТИ ПРИНЦИПУ ЮРИДИЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ

Принцип правової (юридичної) визначеності (*legal certainty*) є відносно новим принципом права. Він виконує вкрай важливу роль у правовому регулюванні, забезпечуючи в цілому його стабільність. Крім того, цей принцип створює міцне підґрунтя для реалізації інших принципів права, до числа яких належать: рівність, підтримання довіри громадян до закону, принципи притягнення до юридичної відповідальності тощо.

Значимість цієї засади, яка є передумовою для забезпечення міцного правопорядку, зумовлена потребою його застосування як у законотворчому, так і у правозастосовному процесах. Відтак, принцип юридичної визначеності покликаний легітимізувати правотворчість та визначати справедливість правозастосовної системи.

Принцип юридичної визначеності є структурною частиною верховенства права, яке, у свою чергу, вважається одним із ключових принципів права.

Про належність розглядуваного принципу до елементів верховенства права вказано у доповіді Венеційської комісії «Про верховенство права», у якій наголошується на важливості принципу юридичної визначеності як для забезпечення довіри до судової системи та верховенства права, так і для плідності бізнесової діяльності з тим, щоб генерувати розвиток та економічний поступ¹.

Розкриттям сутності правової визначеності ми завдячуємо британському професору Альберту Дайсі, який вперше запропонував сучасне розуміння терміна «верховенство права». У своїй праці він наголосив, що закони повинні бути доступними, зрозумілими, чіткими та зверненими у майбутнє².

Понятійний апарат правової визначеності по-різному трактується в національних правових системах і постійно еволюціонує в судовій практиці.

Доктрина українського права в цілому солідарна у питанні про те, що правова визначеність стає все більш значущим чинником поточного правотворчого і правозастосовного процесу у державі та суспільстві.

Однак у юридичній літературі не досягнуто єдиного розуміння щодо видової належності та сутності цієї засади. Варто наголосити, що в основному науковці визначають поняття принципу юридичної визначеності шляхом перерахування та розкриття його структурних елементів.

Пропонуємо розглядати принцип юридичної визначеності в широкому розумінні, як сукупність вимог до організації та функціонування правової системи з метою забезпечення стабільного правового становища особи та її захисту від можливих проявів свавілля, шляхом вдосконалення процесів правотворчості та правозастосування.

Для країн-учасниць Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), у тому числі й України, особливе значення має трактування цього поняття, якого дотримується Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Необхідно зазначити, що в Конвенції принцип юридичної визначеності безпосередньо не закріплений. Крім того, вона не містить ні легітимної його дефініції, ні досить чіткого нормативного змісту.

Сутність цього принципу розкривається завдяки еволюційному тлумаченню положень Конвенції безпосередньо ЄСПЛ у своїх рішеннях, які *ipso facto* є обов'язковими для законотворчої та правозастосовної діяльності, причому в інтерпретації, визначеній ЄСПЛ.

Принцип правової визначеності передбачає дотримання низки вимог.

Традиційно ЄСПЛ закладає у принцип правової визначеності кілька базових компонентів: ясність, точність, доступність, передбачуваність закону (норми права); стабільність законодавства; обов'язковість оприлюднення законів; відсутність внесення непередбачуваних змін до законодавства; неприпустимість зворотної дії законів у часі; легітимні (правомірні) очікування; «не двічі за одне і те ж»; «ніякого покарання без закону»; неприпустимість перегляду (скасування) судових рішень, які вступили у законну силу (є остаточними) і не містять судової помилки і (або) порушень закону (*res judicata*); визначеність меж дискреційних повноважень органів влади; обов'язковість та виконуваність судових рішень; неприпустимість свавілля і застосування непрозорих механізмів, які підривають довіру до права, державних органів, судів.

Розглянемо докладно сутність окремих елементів принципу правової визначеності.

Одним із перших завдань реалізації принципу юридичної визначеності є додержання зрозумілості та несуперечливості правових положень, закріплених у нормативно-правових актах. Визначеність – це необхідний критерій, ознака вже сформульованої і оприлюдненої норми права. Від того, наскільки норма права відповідає критерію визначеності, можна зробити висновок про ефективність і результативність законодавчої діяльності.

У вже згадуваній доповіді Венеційської комісії наголошується на таких положеннях, які стосуються визначеності норм права та законодавчих засад: аби досягти довіри до судової системи, держава повинна зробити текст закону легко доступним; вона зобов'язана дотримуватись законів, які запровадила, і застосувати їх у передбачуваний спосіб та з логічною послідовністю.

Аналіз практики ЄСПЛ дає змогу виокремити складові **визначеності норми права**. До таких вимог слід віднести наступні: правові акти повинні бути заздалегідь оприлюднені, діяти на майбутнє, бути ясними, точними, чіткими, доступними, передбачуваними, несуперечливими та обов'язково виконуватися.

Одним із найбільш гострих питань, пов'язаних із реалізацією принципу юридичної визначеності, є проблема якості закону. Категорія «**якість закону**» включає в себе різноманітні ознаки, що відображають його сутність та специфіку, а саме: точність, чіткість, зрозумілість та передбачуваність. У цьому контексті принцип правової визначеності частково збігається з принципом законності (чіткість і передбачуваність закону, вимоги до «якості» закону)³.

Контент цієї категорії найбільш повно відображено у рішеннях ЄСПЛ. Так, у рішенні у справі «Новік проти України» ЄСПЛ зазначив, що вимога «якості закону» у розумінні п. 1 ст. 5 Конвенції означає, що коли національний закон передбачає можливість позбавлення свободи, такий закон має бути достатньо доступним, чітко сформульованим і передбачуваним у своєму застосуванні – для того, щоб виключити будь-який ризик свавілля⁴.

Норма права відповідає принципу правової визначеності, якщо вона сформульована точно і ясно, що дає змогу суб'єктам права узгоджувати з нею свою поведінку: як заборонену, так і дозволена. Як стверджує ЄСПЛ у своїй прецедентній практиці, норма не може вважатися законом, якщо вона не сформульована з необхідною точністю.

Про **точність і ясність** формулювань правових приписів можна говорити у тому випадку, якщо: а) зміст правової норми зрозумілий пересічному громадянину, який не є фахівцем у галузі права. Йдеться як про конкретне нормативне положення, так і про систему нормативних приписів, які перебувають у взаємозв'язку; б) зміст правової норми стає зрозумілим, шляхом виявлення більш складного взаємозв'язку правових приписів, у тому числі на основі узагальнення судової практики стосовно конкретної сфері суспільних відносин; в) зміст правової норми стає зрозумілим після звернення за юридичною допомогою. Рівень точності, у свою чергу, залежить від змісту оспорюваного закону, сфери, яку він покликаний охоплювати.

Варто наголосити, що з точки зору ЄСПЛ особливі, підвищені вимоги чіткості та ясності пред'являються до кримінальних норм, оскільки наслідки за вчинення кримінальних правопорушень мають найбільший рівень обмеження прав і свобод людини. Так, у справі «Салов проти України» заявник стверджував, що п. 2 ст. 127 КК України не може бути застосований до його дій, оскільки зазначене положення сформульовано настільки нечітко, що він не міг передбачати, що за цей вчинок його можуть позбавити волі. У зв'язку із цим Суд зазначив, що однією з вимог, яка впливає з вислову «передбачений законом», є передбачуваність відповідних заходів. Та чи інша норма не може вважатися «законом», якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю, щоб громадянин міг регулювати свою поведінку: він повинен мати можливість передбачити наслідки, до яких може призвести певна дія⁵.

Норма права відповідає принципу правової визначеності у тому випадку, якщо кожному суб'єкту права зрозумілі наслідки своєї поведінки (дії або бездіяльність). Разом із тим використання абстрактних формулювань і оціночних понять у деяких випадках не виключається.

Визначеність законодавства також передбачає реалізацію фундаментального **принципу *nullum crimen, nulla poena sine praevia lege poena ligit*** (немає злочину і покарання без наперед установленого закону) і відповідно до цього – заборону застосування закону за аналогією. До прикладу, у справі «В.С. проти Великобританії» ЄСПЛ зазначив, що ст. 7 Конвенції охоплює такий принципи кримінального права, як *nullum crimen, nulla poena sine lege*, а також принцип, відповідно до якого закон не має тлумачитись надміру широко на шкоду обвинуваченому, до прикладу за аналогією. Із цих принципів випливає, що будь-який злочин повинен чітко визначатися в законі, причому доцільно, щоб кожен міг зрозуміти зі змісту відповідної статті – у разі потреби за допомогою тлумачення, наданого їй судами, – яке діяння тягне за собою кримінальну відповідальність⁶.

Принцип юридичної визначеності передбачає **доступність та зрозумілість формулювання правових норм** для пересічної особи. Така доступність, у свою чергу, є орієнтиром правової поведінки та її наслідків. Доступність нормативно-правового акту завжди пов'язується з його офіційним оприлюдненням (опублікуванням), коли особі надана можливість знати положення, що в ньому містяться, і орієнтуватися, яка саме правова норма підлягає застосуванню за тих чи інших обставин.

Структурним елементом принципу юридичної визначеності є **передбачуваність**, яка означає, що закон повинен бути оприлюднений завчасно, тобто до моменту застосування, та має бути прогнозований щодо наслідків його застосування: норми закону повинні формулюватися з достатньою чіткістю, повнотою, транспарентністю та зрозумілістю для того, щоб особа мала змогу спланувати варіанти своєї поведінки, усвідомлюючи при цьому її правові наслідки. У рішенні ЄСПЛ у справі «Салов проти України» наголошується, що закон у жодному разі не може охопити всі непередбачувані обставини, рівень чіткості та передбачуваності значною мірою залежить від змісту заходу, сфери, яку він має охопити, а також кількості й статусу тих, до кого він застосовується.

Значимим при цьому є не лише прогнозованість особою наслідків своєї поведінки, а й передбачуваність законодавчої політики, яка включає відсутність внесення непередбачуваних законодавчих змін, недопущення прогалин. Так, у справі «Слоєв проти України» Суд зазначає, що практика, що виникла у зв'язку із законодавчою прогалиною і яка зумовлює тримання особи під вартою протягом необмеженого і непередбачуваного строку за обставин, коли таке тримання не передбачається ні конкретним положенням законодавства, ні будь-яким судовим рішенням, сама по собі суперечить принципу юридичної визначеності⁷.

Важливою вимогою визначеності норми права є несуперечливість та стабільність. Під несуперечливістю слід розуміти відсутність колізій та неузгодженостей у правовому регулюванні тієї чи іншої сфери відносин. Натомість стабільність норм права – відсутність частого внесення змін до нормативних приписів, адже у протилежному випадку суспільні відносини не встигатимуть адаптуватися до новоприйнятих законодавчих положень. І.І. Дахова розкидає зміст стабільності правового регулювання через забезпечення учасникам правовідносин можливості передбачати наслідки своїх діянь та мати певність у незмінності свого офіційно визнаного статусу, набутих прав і обов'язків⁸.

Таким чином, визначеність норми права – це точність, ясність, стабільність і недвозначність приписів, їх узгодженість у системі правового регулювання, що забезпечує суб'єктам права їх розуміння і реалізацію, самостійно або з юридичною допомогою.

Принцип юридичної визначеності знаходить свій прояв у **неможливості зворотної дії в часі законодавчих приписів** (англ. *non-retroactivity*), яка притаманна практично усім державам – учасницям Конвенції.

Необхідність незворотності законів обумовлюється невід'ємним правом особи бути певною у тому, що її легітимні дії через певний час не призведуть до погіршення її правового становища.

Разом із тим застосування зворотної сили закону категорично не заборонена положеннями Конвенції. Будь-яке втручання зміненого закону задля впливу на рішення суду при здійсненні правосуддя обмежено, за винятком випадків, коли втручання покращує становище особи та здійснюється на «неспростовних підставах у загальних інтересах». При цьому ЄСПЛ виходить із того, що усі підстави застосування ретроспективності нормативно-правових актів необхідно аналізувати з особливою пильністю.

Принцип юридичної визначеності передбачає **однозначність правозастосування**, а відтак послідовність та системність діяльності державних інституцій, передусім судових органів. Правозастосування гарантує обов'язковість реалізації правових норм, чітку взаємодію між законодавчою та судовою гілками влади в конкретизації законів, запровадження механізму належного виконання судових рішень, недопустимість свавільного перегляду остаточних правозастосовних вердиктів⁹.

Визначальне значення має судове правозастосування. Єдність судової практики, єдине розуміння та тлумачення норм права судами є необхідними компонентами досліджуваного принципу, а визначений характер судових рішень – передумовою набуття ними юридичної сили.

ЄСПЛ неодноразово звертає увагу на неоднакове та почасти суперечливе застосування й тлумачення норм національними судами. Так, у справі «Олександр Волков проти України» Суд зазначає, що незгода заявника з обраною процедурою є питанням тлумачення національного права, що є передусім компетенцією національних органів. Проте Суд повинен перевірити, чи відповідає спосіб, у який тлумачиться та застосовується національне законодавство, принципам Конвенції, як вони тлумачаться у світлих практиках Суду¹⁰.

Відсутність механізму, який гарантує узгодженість судової практики, зумовлює стан постійної невизначеності, що є порушенням права на справедливий суд. Стан невизначеності може зруйнувати довіру суспільства до судової системи, яка, у свою чергу, є невід'ємним атрибутом правової держави.

Необхідною передумовою дотримання принципу юридичної визначеності є гарантування правової стабільності та незмінюваності судових рішень, які набрали законної сили.

Як вбачається із доповіді Венеційської комісії, система, де існує можливість скасовувати остаточні рішення, не базуючись при цьому на безспірних підставах публічного інтересу та які допускають невизначеність у часі, несумісні з принципом юридичної визначеності.

Стабільність остаточного рішення суду забезпечується завдяки реалізації **принципу *res judicata*** (із лат. – «вирішена справа»). Сутність цього принципу полягає у тому, що остаточне рішення повноважного суду, яке набрало законної сили, є обов'язковим для учасників спору і не підлягає перегляду. На переконання М.О. Гурвича, цей принцип забезпечується двома заборонами, зокрема: неможливістю перегляду рішення,

яке вступило в законну силу, та неможливістю нового розгляду справи, що може призвести до скасування або зміни раніше винесеного рішення¹¹. Іншими словами, йдеться про недопустимість повторного розгляду вже вирішеної справи – «що вирішено – вирішено і не повинно переглядатися до безкінечності».

Варто наголосити, що ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово звертався до принципу *res judicata* з метою належного та ефективного захисту порушених прав особи, задекларованих Конвенцією.

Показово в розкритті змісту цього принципу слід вважати справу «Брумареску проти Румунії», під час розгляду якої Суд підкреслив, що одним із основних аспектів принципу верховенства права є принцип правової визначеності, який вимагає, *inter alia*, щоб у разі прийняття кінцевого судового рішення у справі воно не ставилося під сумнів¹².

В іншій справі Суд зазначив, що принцип правової визначеності означає, що жодна зі сторін не вправі вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання судового рішення лише з метою проведення повторного розгляду справи і ухвалення нового рішення. Вищі судові інстанції повинні здійснювати свої повноваження щодо перегляду рішень задля виправлення судових помилок та законодавчих прогалин, скасування неправомірних судових рішень, а не для того, щоб наново розглядати справи. Новий розгляд не може трактуватися як замаскована апеляція, а сама можливість існування двох позицій на той самий предмет спору не може слугувати підставою для перегляду. Відхилення від цього принципу виправдані, якщо вони зумовлені вагомими і неспростовними обставинами. На переконання Суду, право сторони спору на суд було б абсолютно ілюзорним, якби правова система дозволяла скасування судового рішення, яке стало остаточним і обов'язковим, судом вищої ланки за протестом, поданим посадовою особою¹³.

У рішенні ЄСПЛ у справі «Трегубенко проти України» Суд наголосив, що відповідно до власної усталеної прецедентної практики скасування остаточного і обов'язкового рішення суду, яким заявникові було присуджено «майно», є втручанням у право заявника на мирне володіння майном. Суд вважає, що у цій справі мало місце втручання в права заявника, вчинене у формі позбавлення його власності у розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції¹⁴.

Варто наголосити, що процедура перегляду не суперечить принципу правової визначеності, якщо вона реалізується з метою виправлення помилок при застосуванні закону, зокрема у разі перегляду справи за нововиявленими обставинами.

За своїм змістом ця стадія процесу покликана відновлювати справедливість, що досягається шляхом наділення особи правом вимагати скасування рішення, зважаючи на те, що під час судового розгляду не були відомі істотні обставини, які могли б вплинути на результат вирішення справи. При цьому на заявника покладається обов'язок довести, що обставина є справді нововиявленою, тобто особа не могла надати доказ її існування до закінчення розгляду судової справи і що ця обставина має вагоме значення для вирішення спору.

Порушення процедури перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами знайшло відображення у низці рішень ЄСПЛ.

До прикладу, у справі «Желтяков проти України» національний суд задовольнив заяву відповідача про перегляд рішення, винесеного сім років тому, та призначив новий розгляд справи. Підставою для цього зазначено той факт, що експерти Бюро, які готували висновок під час первинного розгляду справи, діяли як приватні особи, а не від імені Бюро, а сам висновок не містив печатки і реєстраційного номеру Бюро. Таким чином, суд дійшов висновку, що вимоги його ухвали не було дотримано і вирішив, що це є «нововиявленою обставиною». Аналізуючи обставини цієї справи, ЄСПЛ підкреслив, що відновлення провадження та скасування остаточного рішення суду порушили принцип юридичної визначеності. Суд зазначає, що відсутність в експертному висновку печатки та реєстраційного номеру Бюро не приховувалась від суду або сторін протягом першого розгляду справи. З огляду на це Суд вважає, що скасування судового рішення було не виправданим, а тому мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції¹⁵.

Отже, процедура перегляду рішення суду підлягає застосуванню у спосіб, який кореспондується з положеннями Конвенції. Вона не повинна порушувати «справедливий баланс» між загальним інтересом суспільства та захистом основних прав конкретної особи, яка, у свою чергу, не має нести надмірний особистий тягар. В іншому випадку демократична процедура скасування остаточного рішення, якщо є вагомий доказ, що не були раніше доступними і які можуть зумовити ухвалення протилежного рішення, може перетворитися, як слушно наголошується у літературі, на інструмент не виправданого свавілля¹⁶.

Юридична визначеність також вимагає, щоб **остаточні рішення судів виконувалися**. Невиконання судових рішень нівелює результати діяльності судових та правоохоронних органів, завдає шкоду правам та інтересам особи, посягає на встановлений правопорядок, а таке посягання дає змогу прослідкувати зв'язок принципів юридичної визначеності та верховенства права при забезпеченні обов'язковості судового рішення.

Значна кількість справ, що розглядалися ЄСПЛ, торкалися питання тривалого невиконання судових рішень в Україні. На жаль, доводиться констатувати, що після прийняття пілотного рішення у справі «Іванов проти України» та внесення відповідних змін до законодавства ситуація суттєво не покращилася.

Наступною складовою принципу юридичної визначеності є **концепція** так званих **законних (legitimate) очікувань (legitimate expectations)**.

Очікування вважається легітимним (законним), якщо воно є доцільним та розумним, тобто відповідає реальним сподіванням «обачної та розсудливої людини» і має законний характер.

Як на доктринальному рівні¹⁷, так і у практиці ЄСПЛ легітимні очікування трактуються як елемент правової визначеності. Зв'язок легітимних очікувань та юридичної визначеності є очевидним. Він полягає у тому, що згідно з правовою визначеністю особа, вивчивши правові норми, може спрогнозувати свою поведінку, конкретний вибір якої обумовлений її законними сподіваннями – вона розраховує одержати певний результат залежно від вчинюваних діянь.

Простежити таку взаємозалежність можна у справі «Йокела проти Фінляндії», в рішенні у якій ЄСПЛ зазначив, що заявники могли законно очікувати на розумно послідовний підхід з боку органів влади та судів до визначення ринкової вартості землі, а у випадку відсутності такої послідовності – на отримання мотивованого пояснення щодо цих розбіжностей¹⁸.

Поняття легітимних очікувань пов'язується із застосуванням у практиці ЄСПЛ концепції автономного тлумачення, зокрема автономних понять, які покликані уніфікувати стандарти правозастосування.

До прикладу, у справі «Федоренко проти України» Суд зазначив, що заявник має вважатися таким, що має законні сподівання щодо прибутку відповідно до положення угоди про доларовий еквівалент, який може вважатися майном відповідно до положень ст. 1 Першого протоколу. Також Суд констатував, що дії юстиції можна розглядати як такі, що звели нанівець «законні сподівання» заявника за договором і позбавили його, зокрема, умови, на яку він погодився під час укладання угоди¹⁹.

У матеріальному аспекті легітимні очікування осіб повинні охоронятися від хаотичних та непрогнозованих змін законодавства, у якому закріплено відповідний правовий режим. У процесуальному ж аспекті законні очікування торкаються послідовної правозастосовної практики, забезпечення від здійснення вибіркового правосуддя.

Принцип легітимних очікувань не слід протиставляти можливості державним інституціям та приватним особам змінити за певних умов свою поведінку, зокрема, коли йдеться про обґрунтований і такий, що базується на законодавчих приписах, відступ від усталеної практики. Проте таке відхилення повинно має належним чином аргументованим задля дотримання положень цієї концепції.

Невід'ємним елементом принципу юридичної визначеності є *принцип належного (доброго) урядування*. Його тлумачення міститься в Рекомендації Комітету міністрів РЄ СМ/Rec (2007) 7, з положень якої вбачається, що суб'єкти владних повноважень не повинні вживати жодних ретроактивних заходів, за винятком юридично визначених обставин. Вони не втручаються у надані права та остаточні правові ситуації, за винятком випадків, коли це абсолютно необхідно у суспільних інтересах²⁰.

На особливу важливість цього принципу звертає увагу ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України», зазначаючи, що принцип «належного урядування» передбачає, що у разі, коли йдеться про питання загального інтересу, зокрема, якщо справа впливає на такі основоположні права людини, як майнові права, державні органи повинні діяти вчасно та в належний і якомога більш послідовний спосіб. Зокрема, на державні органи покладено обов'язок запровадити внутрішні процедури, які посилять прозорість і ясність їхніх дій, мінімізують ризик помилок і сприятимуть юридичній визначеності у цивільних правовідносинах, що зачіпають майнові інтереси. У контексті скасування помилково наданого права на майно принцип «належного урядування» може не лише покласти на державні органи обов'язок діяти невідкладно, виправляючи свою помилку, а й потребувати виплати відповідної компенсації чи іншого виду належного відшкодування колишньому добросовісному власникові²¹.

Принцип доброго урядування не повинен перешкоджати державним органам виправляти помилки, навіть ті, які виникли в результаті їхньої власної недбалості. Проте така необхідність не повинна непропорційно посягати на нове право, набуте особою, яка розраховувала на легітимність добросовісних дій з боку органів влади. Отже, державні інституції, які порушують свої власні процедури, не повинні мати змогу одержувати вигоду від власних неправомірних діянь або уникати виконання своїх зобов'язань. Тягар ризику будь-якої помилки органу державної влади має нести сама держава, а самі помилки не повинні виправлятися за рахунок осіб, яких вони торкаються.

Таким чином, виходячи з принципу доброго урядування, органам державної влади слід діяти своєчасно та в належний спосіб, а держава не може одержувати вигоду у вигляді поновлюваних строків на оскарження рішень суду та виправляти допущені помилки за рахунок особи, яка діяла легітимно та добросовісно.

Наступним елементом принципу юридичної визначеності є вимоги щодо **обмеження дискреційних повноважень органів публічної влади**, під якими Комітет міністрів Ради Європи у Рекомендації № R(80)2 розуміє повноваження, які орган публічної влади, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду, тобто, коли такий орган може обирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за даних обставин²².

Із цього приводу Венеційська комісія відзначила, що закон, яким надаються дискреційні повноваження певному державному органу, повинен вказати чітко й зрозуміло на обсяг такої дискреції. Не відповідатиме верховенству права, якщо надана законом виконавчій владі дискреція матиме характер необмеженої влади. Отже, закон повинен вказати на обсяг будь-якої такої дискреції та на спосіб її здійснення із достатньою чіткістю, аби особа мала змогу відповідним чином захистити себе від свавільних дій.

ЄСПЛ у справі «Олсон проти Швеції» сформулював таку позицію щодо визначення чітких меж дискреційних повноважень: закон, який надає дискрецію, не є сам по собі несумісним з вимогою передбачуваності у тому випадку, коли обсяг дискреції та спосіб її застосування зазначені з достатньою чіткістю та при цьому

враховується легітимна мета того чи іншого вживаного заходу в тій чи іншій ситуації, щоб надати індивіду адекватний захист від свавільного втручання²³.

Таким чином, під дискреційними повноваженнями слід розуміти такі повноваження суб'єкта владних повноважень, коли у межах, визначених законом, уповноважений орган має право на власний розсуд обирати один з кількох варіантів поведінки. Важливою передумовою такого вибору є те, що для його здійснення не вимагається погодження варіанта вибору будь-ким. Визначення дискреційних повноважень у спосіб, що робить їх необмеженими, суперечило б принципу верховенства права. Відтак, закон повинен чітко встановлювати межі повноважень суб'єктів владних повноважень та чітко визначати спосіб їх реалізації.

Водночас, як слушно наголошує суддя Верховного Суду В.М. Кравчук, повноваження державних органів не є дискреційними, коли є лише один правомірний та законно обґрунтований варіант поведінки суб'єкта владних повноважень. Тобто, у разі настання визначених законодавством умов відповідач зобов'язаний вчинити конкретні дії, і якщо він їх не вчиняє, його можна зобов'язати до цього в судовому порядку²⁴.

Можна із впевненістю констатувати, що лише за умови дотримання у правозастосовній діяльності розглянутих елементів, які визначають статичну та динамічну правову регулювання, юридична визначеність може бути реалізованою, що, у свою чергу, забезпечуватиме сталість і стабільність відносин, діяльності держави та суспільства, а також гарантуватиме охорону основоположних прав та свобод людини на найвищому рівні.

¹ Доповідь № 512/2009 Європейської Комісії «За демократію через право» «Верховенство права», схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26.03.2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr)

² Матвєєва Ю.І. Поняття та розуміння принципу правової визначеності. *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 93–97.

³ Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя» / упоряд. Фулей Т.І. Київ.: ВАІТЕ, 2017. 234 с. 129 с.

⁴ Рішення ЄСПЛ від 18 грудня 2008 року у справі «Новік проти України» (заява № 48068/06). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_442

⁵ Рішення ЄСПЛ від 6 вересня 2005 року у справі «Салов проти України» (заява № 65518/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428

⁶ Case EHRR by 22 November 1995 of S. W. v. the United Kingdom (application no. 20166/92). URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/001-57965.pdf>

⁷ Рішення ЄСПЛ від 6 листопада 2008 року у справі «Слоєв проти України» (заява № 17283/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_433

⁸ Дахова І.І., Чуб О.О. Багатоаспектність принципу правової визначеності щодо сучасних конституційно-правових відносин. *Форум права*. 2017. № 4. С. 59–68. 66 с.

⁹ Гуйван П.Д. Міжнародно-правовий принцип правової визначеності. Його сутнісні та часові прояви в українській правовій системі *Альманах міжнародного права*. 2018. Вип. 19. С. 124–134.

¹⁰ Рішення ЄСПЛ від 9 січня 2013 року у справі «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947

¹¹ Матвєєва Ю.І. Поняття та розуміння принципу правової визначеності *Наукові записки НаУКМА*. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 93–97. 95 с.

¹² Рішення ЄСПЛ від 28 жовтня 1999 року у справі «Брумареску проти Румунії» (заява № 28342/95) URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=307>

¹³ Рішення ЄСПЛ від 24 липня 2003 року у справі «Рябих проти Російської Федерації» (заява № 52854/99) URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm>

¹⁴ Рішення ЄСПЛ від 2 листопада 2004 року у справі «Трегубенко проти України» (заява № 61333/00) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_355

¹⁵ Рішення ЄСПЛ від 9 червня 2011 року у справі «Желтяков проти України» (заява № 4994/04) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_708

¹⁶ Гуйван П. Значення темпоральних чинників у практиці європейського суду з прав людини. принцип правової визначеності як регулятор стабільності судочинства та незмінності остаточних рішень (частина 4). *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 16–21. 17 с.

¹⁷ Беяневич О.А. Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 16. С. 41–45. 41 с.

¹⁸ Case ECHR by 21 May 2002 of «Jokela v. Finland» (application no. 28856/95). URL: <https://www.legal-tools.org/doc/4e83b5/pdf>

¹⁹ Рішення ЄСПЛ від 1 червня 2006 року у справі «Федоренко проти України» (заява № 25921/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_041

²⁰ Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration. Adopted on 20 June 2007 at the 999bis meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/16807096b9>

²¹ Рішення ЄСПЛ від 20 жовтня 2011 року у справі «Рисовський проти України» (заява № 29979/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854

²² Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень. Прийнята Комітетом Міністрів 11.03.1980 на 316-й нараді заступників міністрів. *Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України* / авт.-упоряд. В.П. Тимошук. Київ : Факт, 2003. С. 469–479.

²³ Case ECHR by 24 March 1988 of Olsson v. Sweden (No. 1) (application no. 10465/83). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57548%22%5D%7D>

²⁴ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 22 серпня 2018 року у справі № 826/10548/17/. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76002143>

Резюме

Андрусів У.Б., Федик С.Є. Елементи принципу юридичної визначеності.

У статті розкриваються поняття та зміст принципу правової визначеності як однієї зі складових принципу верховенства права. Авторами запропоновано розглядати принцип правової визначеності як набір вимог до процесів правотворчості та правозастосування. Аналізуються окремі елементи цього принципу. Основним джерелом дослідження є практика Європейського Суду з прав людини.

Ключові слова: верховенство права, принципи права, правова визначеність, Європейський суд з прав людини.

Резюме

Андрусив У.Б., Федик С.Е. Элементы принципа юридической определенности.

В статье раскрываются понятие и содержание принципа правовой определенности как одной из составляющих принципа верховенства права. Авторами предложено рассматривать принцип правовой определенности как набор требований к процессам правотворчества и правоприменения. Анализируются отдельные элементы этого принципа. Основным источником исследования является практика Европейского Суда по правам человека.

Ключевые слова: верховенство права, принципы права, правовая определенность, Европейский суд по правам человека.

Summary

Andrusiv U., Fedik S. Elements of the principle of legal certainty.

In this article reveals the content and concept of the principle of legal certainty as one of the components of the rule of law. The authors proposed to consider the principle of legal certainty as a set of requirements lawmaking and application of law processes. The individual elements of this principle are analyzed. The principal source of the research is case-law of the European Court of Human Rights.

Key words: the rule of law, principle of law, legal certainty, the European Court of Human Rights.

УДК 340.12

В.С. БІГУН

В'ячеслав Степанович Бігун, кандидат юридичних наук, магістр права (США), здобувач Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-0592-2149

ДОБРОСОЧНІСТЬ ЯК ЮРИДИЧНИЙ ТЕРМІН І СЕНС

Добросочність як явище, категорія і поняття, термін і загалом дискурс – *актуалізується* в Україні після подій 2013–2014 рр., акцентуючи на етичному вимірі соціальних перетворень. У попередніх публікаціях ми обґрунтували постановку питання про добросочність як принцип правосуддя, запропонували періодизацію сучасного правознавчого дискурсу та розгляд добросочності як нормативно закріпленої інституційної об'єктивації чесноти в сфері правосуддя, розглянули генезу її інституціоналізації, окреслили проблематику добросочності в створенні Вищого антикорупційного суду¹.

Мета публікації цих результатів – аналіз добросочності як терміна в нормативно-правовій базі (як джерельній базі, малодослідженого аспекту за винятком терміна «академічна добросочність»), що формує її як юридичну категорію, для з'ясування сенсу добросочності як ідеї в її здійсненні.

Таблиця узагальнює вживання терміна «добросочність» у законодавстві.

Сфера – термін	Визначення або деталізація
1. Судочинство (статус суддів) «Добросочний громадянин». «Критерій добросочності»	Добросочність як один із критеріїв відповідності суддівській посаді. На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший 30 та не старший 65 років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше 5 років, є компетентним, <u>добросочним</u> та володіє державною мовою (ч. 3 ст. 127 Конституції). Конституція провадить, що підставою для звільнення судді є виявлення за результатами оцінювання невідповідності цій посаді за <u>критеріями</u> компетентності, професійної етики або <u>добросочності</u> чи відмова судді від такого оцінювання (п. 4 ст. 16-1 Розділу XV).